

EL DESPROPORCIONAT PES DE L'ESGLÉSIA EN L'EDUCACIÓ DELS PAÏSOS CATALANS

Xavier Díez

Historiador i escriptor.
Membre del Secretariat
Intercomarcal de Girona

Costa de comprendre aquest èxit polític si constatem la caiguda constant de la pràctica religiosa entre la ciutadania dels Països Catalans, fins al punt que s'acosta a la meitat el nombre de persones joves definides com a "atees" o "agnòstiques", un nivell per sobre del context europeu, i això a un ritme ascendent que ha crescut deu punts en deu anys, d'acord amb les estadístiques elaborades pel CIS. El nivell de secularització de la societat catalana no para de créixer, fins i tot entre els mateixos catòlics, car set de cada vuit rarament assisteix a missa.

Tot i així, i malgrat la "aconfessionalitat" oficial de l'Estat espanyol, la Conferència Episcopal manté un grau de poder i d'influència en l'esfera política difícil d'explicar, si constatem la creixent irrelevància pública del catolicisme. La presència de la seva xarxa d'escoles privades és un dels pilars on es fonamenta bona part d'aquesta capacitat de marcar l'agenda política. De fet, si res singularitza l'educació espanyola respecte a l'europea, és el pes desproporcionat de l'escola privada en el conjunt del país. D'acord amb el baròmetre Eurostat (2005), el pes de l'escola privada en l'ensenyament no universitari a l'Estat espanyol representa el 30,2% (35,9% a Catalunya l'any 2009), i d'aquest, el 53,2% és de caràcter religiós (46,8% a Catalunya, 74% a Ses Illes, 53% al País Valencià). Si comparem l'Estat espanyol amb la Unió Europea, només és superat en presència d'escola privada per Bèlgica (58%) Regne Unit (42%) i Malta (31%) (Eurostat 2005). El cas belga s'explica per la presència generosa dels ordes religiosos en l'educació, mentre que el del Regne Unit per la caòtica privatització empresa per la reforma educativa de Tony Blair a mitjan anys noranta.

L'ESGLÉSIA S'Ocupa DE COBRIR LA NEGLIGÈNCIA DE L'ESTAT

Una de les raons d'aquesta presència destacada de les institucions religioses en l'educació als Països Catalans (amb l'excepció del Rosselló, amb una escola que substituí Déu per la République Française) té una clara connexió amb la deixadesa educativa que, històricament, caracteritza l'Estat espanyol. Al segle XIX, mentre les administracions dels països occidentals creen sistemes públics d'educació com a instrument de modernització, Espanya abdica de les seves responsabilitats. Ocupat en guerres civils i conflictes colonials, obsedit a mantenir l'antic règim en les relacions de classe, negligeix reiteradament les seves responsabilitats ciutadanes. Un exemple d'incapacitat és la llei Moyano, de 1857, que atribueix a uns ajuntaments sense capacitat financera les responsabilitats educatives de l'ensenyament primari, i la creació d'instituts de secundària a les capitals provincials, amb una oferta molt insuficient. L'espai vacant a una demanda creixent d'estudis i formació és ocupat per l'Església catòlica que tracta de mantenir influència social a partir de l'escolarització de classes altes i les

fràgils i incipients classes mitjanes urbanes.

MONOPOLI EDUCATIU

El darrer quart del segle XIX, el model més potent i de més èxit d'escola pública fou el francès, especialment després de les reformes impulsades pel republicà Jules Ferry. Aquest, des del Ministeri d'Instrucció Pública, assegurà una educació pública, laica i gratuïta, i amb un grau d'eficiència considerable. Això comporta un dany col·lateral que ens afecta directament. A fi d'assegurar el laïcisme i el control estatal sobre l'educació, Ferry prohibí a les institucions religioses impartir qualsevol ensenyament al territori francès. Això propicià l'emigració dels ordes religiosos a Bèlgica, Itàlia i Espanya. I en un moment en què l'educació de matriu francesa gaudeix de prestigi internacional, franquícies catòliques s'estenen per ciutats grans i mitjanes arreu del nostre territori. Fan fortuna. L'absència de competència pública i les aspiracions de classes altes i mitjanes els asseguren una clientela solvent, i asseguren bona part del negoci educatiu, fins al punt que, cap a la primera del segle XX, els centres religiosos, posseeixen, en la pràctica, el monopoli educatiu dels grups socials benestants, alhora que, a partir de l'exercici de la caritat, s'estén vers altres sectors socials, tot cercant influència política, social i cultural.

CLERICALISME I ANTICLERICALISME

Tanmateix, i acceptant que la qualitat educativa dels ordes religiosos francesos resultava força superior al primitivisme dels mètodes pedagògics autòctons o la precarietat de l'escassa iniciativa pública, l'ensenyament de salesians, lassallians o altres franquícies resultava obsolet i dogmàtic. És per això que qualsevol iniciativa d'escoles laiques i pedagogies innovadores tenia l'èxit pràcticament assegurat. És així com s'explica el prestigi de la Institución Libre de Enseñanza, o sobretot l'Escola Moderna organitzada per Ferrer i Guàrdia, i imitada en desenes d'iniciatives similars. Pedagogs com Ferrer i Guàrdia, Pau Vila, Felix Martí Alpera o tants d'altres comportaven prestigi, col·laboració de les principals institucions científiques, i lligams amb les alternatives polítiques que combatien un estat espanyol essencialment plutocràtic i conservador. Aquest prestigi creixent de les escoles laiques comportarà un grau d'hostilitat obert, per part dels sectors més conservadors, militaristes i clericals, en el moment de les grans tensions socials de la crisi finisecular del XIX-XX. El món clerical, conservador i militarista s'organitzarà per empènyer les institucions estatals a reprimir qualsevol temptativa d'educació progressista. Aquesta ofensiva vindrà motivada per una animadversió ideològica –som en l'època en què la generació del 98 formula la tesi de les dues espanyes– encara que també, i sobretot, perquè el lobby clerical veu amenaçat el seu monopoli empresarial. El cas més conegut és el de l'Escola

Moderna de Ferrer i Guàrdia, ubicada a escassa distància de la major part de centres religiosos de Barcelona, i que comporta una activitat frenètica del bisbat barceloní per aconseguir el tancament definitiu, el 1906, d'una de les escoles amb més demanda entre els sectors més influents i de major nivell cultural de la ciutat barcelonina.

CREMA I RECONSTRUCCIÓ D'ESCOLES RELIGIOSES, I LA FRUSTRADA INICIATIVA D'UNA ESCOLA REPUBLICANA

Precisament la clausura i persecució de les iniciatives pedagògiques laiques genera greus tensions polítiques fins al punt que la vaga general revolucionària de 1909, coneguda com a Setmana Tràgica, porta bona part del proletariat català a tenir com a principal objectiu la crema d'institucions educatives controlades pel clergat. En el recent centenari de l'esdeveniment, un bon grapat d'investigacions recupera nombrosos testimonis on s'explica que molts dels incendiàries actuen motivats per desigs de reverja personal –les franquícies religioses sovint tenien centres educatius de tercera categoria per a fills de treballadors, caracteritzats per la violència extrema i l'abús sexual contra els seus alumnes–, i també de col·lectiva. En una ciutat com Barcelona, el clergat barceloní va fer tots els possibles per impedir que la iniciativa estatal o municipal construís escoles públiques per assegurar el seu negoci educatiu i mantenir així la influència social en una de les ciutats europees més secularitzades i anticlericals.

Aquest pes desproporcionat, lligat a la influència religiosa en les institucions estatals va impedir que, fins i tot en plena època republicana, el tarragoní Marcel·lí Domingo, ministre d'Instrucció Pública (1931), a fi de construir 7.000 escoles públiques a Espanya, enfrontat a múltiples obstacles i pressions, únicament n'aconseguí de bastir-ne un miler. Fins i tot en la republicana i laica Barcelona, en ple 1936, el 36% dels nens en edat escolar, no tenia escola, només el 17 % assistien a escoles públiques, ja fossin municipals o estatals, mentre que el 47% assistia a escoles privades, la major part dels quals encara es mantien sota el control de l'Església.

Aquest conjunt de tensions esclaten amb virulència durant la Guerra Civil. De fet, el buit de poder ocasionat pel cop militar fallit, propicia una situació revolucionària que permet fer una revolució educativa. Al Principat, el Consell d'Escola Nova Unificada expropià la xarxa d'escoles religioses –fet que serveix per primera vegada per a assegurar l'escolarització pràctica total– i eradica les pràctiques dels càstigs físics, l'ensenyament memorístic i conductista, la segregació per sexe i classe social habitual en institucions religioses. Malgrat les limitacions i l'excepcionalitat del moment, hauríem de considerar la de 1936 com la millor de les reformes educatives de la història del nostre país, perquè comportà una millora ràpida, tangible i immediata de la xarxa escolar, el principal tret de la qual era el mante-

niment de l'anomalia religiosa en el terreny educatiu.

Certament, tot té un vessant negatiu. Al llarg de la Guerra Civil es produïren actes de violenta repressió dins la rereguarda. Al territori republicà, i en el context d'aquest enfrontament secular entre clericalisme i anticlericalisme, el principal objectiu dels revolucionaris esdevien els religiosos, assassinats en gran nombre. A l'altre bàndol, i de manera molt significativa, el principal col·lectiu professional objecte de la repressió, fou el del magisteri. Malgrat que resulti escandalós, encara no es coneixen les xifres, perquè l'Estat actual posa traves a la investigació dels crims franquistes. S'estima en un bon grapat de milers el nombre de mestres assassinats, a banda d'una depuració que acabà, segons la tesi de Moreno Valero, sancionant i expulsant al voltant de 21.000 docents d'arreu de l'Estat.

LA VENJANÇA DE DÉU

Assegurada la victòria del franquisme i la imposició d'un règim totalitari, es pot considerar que l'educació passa a esdevenir un botí de guerra en mans d'un dels pilars del nou Estat: l'Església. Els diferents ordes religiosos, en un règim que es definia a si mateix com a nacionalcatòlic, passen a gaudir de total llibertat per a construir i ampliar centres, sovint en terrenys robats a republicans, a vigilar estretament els continguts escolars, a imposar la religió i l'assistència a missa, i a gaudir de total impunitat en les habituals pràctiques de càstigs físics i abusos sexuals. De fet, resulta encara sorprenent que, a diferència d'altres casos com Irlanda, Bèlgica o els Estats Units, s'hagi impedit investigar judicialment entorn d'aquest casos, emparats per la llei d'amnistia de 1977, i que probablement tenen un caràcter sistemàtic.

Tanmateix, el franquisme serveix, fonamentalment, per a allargar i assegurar la influència social i educativa, i per tant, per aprofundir el retard cultural de la societat franquista. En ciutats com Barcelona, mentre que la ciutat creix en un milió d'habitants entre 1939 i 1970, la iniciativa pública únicament és capaç de construir mitja dotzena d'escoles i un parell d'instituts. La resta, de nou, en mans d'uns ordes religiosos que mantenen el control sobre bona part de la població i que tracta de captar les elits, especialment a partir del sorgiment de noves sectes influents i d'ideari empresarial lligades al franquisme. El resultat: el percentatge de fracàs escolar, analfabetisme i pobresa cultural fa dels Països Catalans, lligats a Espanya, una regió europea del Tercer Món educatiu. A més, cal recordar el paper dels ordes religiosos per imposar, sovint mitjançant la coerció física, el castellà a l'escola, amb algunes (poques) excepcions al Principat, i de manera sistemàtica al País Valencià i les Illes.

UNA LIMITADA TRANSICIÓ

En el moment en què escrivim aquestes ratlles (en el context de fallida política del règim de la segona restauració, sorgit amb la Transició), no queda pràcticament ningú que defensi la netedat i els resultats del procés que

LA LOMQE TÉ COM A OBJECTIUS: EL RETORN AL PASSAT; ÉS A DIR, LA PREEMINÈNCIA DE L'ESGLÉSIA CATÒLICA A PARTIR DEL CONTROL DE L'ENSENYAMENT –COM DURANT EL NACIONALCATOLICISME–; I LA REDUCCIÓ ENVERS LA IRRELLEVÀNCIA DE L'ESCOLA PÚBLICA

ens ha dut a aquest estat, en paraules de Vicenç Navarro, de "benestar insuficient, democràcia incompleta". Per molts maquiatages que malbaratem, el cert és que el nostre present ha esdevingut el fruit d'una "correlació de febleses" que comportà, per part del franquisme, a l'acceptació d'uns mínims de llibertats formals a fi de fer de l'Espanya un país equiparable al concert de l'Europa democràtica, i a l'oposició, a la renúncia a aplicar una agenda política progressista i a acceptar el respecte a la totalitat dels privilegis (i privilegiats) franquistes. I entre els privilegis i els privilegiats, s'imposà la persistència de l'anomalia de la presència desproporcionada de la xarxa d'escoles religioses dins un sistema educatiu sens dubte insuficient.

És d'aquesta manera que la irregular i desequilibrada xarxa d'escoles religioses esdevingueren una feixuga herència per a les comunitats autònomes en què es fragmentaren els Països Catalans que, a partir dels vuitanta, hagueren d'administrar milers d'escoles i instituts, molts dels quals sense cap control per part d'inspecció, on la irregularitat esdevenia norma, i on majoritàriament es matriculaven els fills de les classes mitjanes i altes de les ciutats catalanes. Aquesta escola, dominada per uns ordes religiosos temerosos que els canvis democràtics comportessin un desmantellament de la seva xarxa, i en unes circumstàncies en què el baby boom dels nascuts en la dècada dels seixanta requeria un creixement important de la xarxa escolar, provocà un pla de construccions escolars –habitualment en zones perifèriques i suburbials, i massa sovint amb una qualitat arquitectònica discutible– que va anar articulant el que aviat seria anomenat com a doble xarxa. Una doble xarxa on precisament els sectors tradicionalment exclosos del sistema educatiu, especialment en els seus segments secundari i terciari, anaven a parar a una nova escola pública on noves generacions de professorat bastien un sistema educatiu innovador i integrador.

Davant els desafiaments dels nous temps democràtics –i el temor que un suposat govern d'esquerres, a partir de 1982– comportés algunes exigències, la majoria dels centres religiosos van op-

tar per una estratègia mixta; enrocament i adaptació. Enrocament en el sentit que la promulgació de la LODE (1985) va comportar una de les primeres mobilitzacions de la dreta sociològica, tot atiant la por de les classes mitjanes, en l'oposició a una llei que pretenia regular les descontrolades subvencions públiques a les escoles religioses, i adaptació en la direcció que moltes escoles van acabar acceptant la modernització de la societat catalana –amb la coeducació– i les regles del joc de l'Estat de dret –amb la secularització de la majoria del professorat i un tímid control per part de l'Administració educativa–, i fins i tot una certa normalització del català a l'escola –especialment al Principat–. Tanmateix van mantenir les seves prerrogatives de selecció del professorat –sotmès a unes condicions laborals força pitjors que el de la pública–, així com fórmules tàctics de segregació social i ideològica de l'alumnat –a partir de la fórmula de l'ideari de centre–. A més, i de manera prou sorprenent, i a causa d'aquest pes subterrani de la conferència episcopal, es va mantenir la doctrina catòlica com a assignatura d'obligada oferta a la totalitat del sistema educatiu. L'anomalia del nostre sistema educatiu es mantenia.

NO ÉS EDUCACIÓ PER A JOVES... NI IMMIGRANTS, NI DEMÒCRATES, NI MENTS LLIBRES, NI...

La dècada dels noranta, amb la modernització profunda dels Països Catalans i la consolidació d'un model públic d'escoles, va produir-se una certa reconversió de l'escola de titularitat religiosa. A partir d'una lògica darwiniana, els diferents ordes van començar a vendre un elevat percentatge d'edificis escolars que hostatjaven l'alumnat menys privilegiat, i a concentrar les seves activitats en el seu mercat tradicional: classes altes i mitjanes-altes. Per la seva banda, la laxitud de l'Administració a l'hora de concedir concerts els propiciava un doble finançament: d'una banda, el públic, sobre la base de subvencions generoses; i un altre de privat, teòricament prohibit d'acord amb la legislació, habitual en la pràctica mitjançant mètodes irregulars. A tall d'exemple, al Principat es permeté una hora extra de classe sufragada per les famílies, de la mateixa manera que anaven sorgint mecanismes extraoficials de finançament: entramats de fundacions, o encariment exprés d'activitats extraescolars. Amb aquests mecanismes subtils –que als centres concertats es pagava esdevenia un secret a veus–, l'Església catòlica assolí dos objectius complementaris; d'una banda, obtenia suculets beneficis, fet que reforçava la institució enfront la classe política; i de l'altra, dissuadia els grups socials menys afavorits d'assistir als seus centres. Aquesta selecció encoberta, il·legal d'altra banda, també perseguia una tercera finalitat. La discriminació tàcita envers l'alumnat menys privilegiat, atreia aquells grups socials a determinats centres, car en un país com el nostre, els pares són conscients que el fet de matricular els fills en un

centre millorava les seves possibilitats laborals i socials futures. No pas perquè l'ensenyament fos millor –de fet, les estadístiques n'indiquen el contrari–, sinó perquè en un país on la xarxa de contactes, els cognoms i les recomanacions resulten més útils que un bon currículum, seleccionar els companys de classe representa una estratègia raonable. Aquesta sobrerrepresentació de famílies benestants, conjuntament amb un cert esperit de corps educatiu, implicava mantenir influència entre grups de poder en uns Països Catalans on la pràctica religiosa es limita pràcticament a l'assistència a casaments i funerals.

Precisament l'arribada sobtada i massiva d'alumnat de procedència migrant representà aquest revifament dels centres privats de titularitat religiosa. Les patronals educatives van esdevenir fidels a les seves estratègies seculars d'incomplir la llei per assegurar els seus interessos. Les estadístiques són clares: de mitjana, mentre l'escola pública acollia al 85% de l'alumnat estranger, la privada, només el 15. Mentre que a les escoles del Principat la mitjana podia arribar al 17-20% de nens i nenes de nacionalitat no espanyola, aquest percentatge difícilment ultrapassava el 5% entre l'escola privada, majoritàriament religiosa. Entre aquest escàs 5%, a més, imperava l'alumnat comunitari. I els extraeuropeus, especialment entre la gamma alta de les franquícies religioses, la presència de famílies d'origens socials modestos esdevenia testimonial.

La qüestió religiosa –l'ideari– esdevenia un pretext, un "tallafocs" per a evitar la presència d'alumnat no catòlic –en la seva majoria africà–. Les polèmiques al voltant d'aspectes èticament controvertits –el matrimoni homosexual, la llibertat reproductiva, la igualtat de gènere– esdevien tapadores intel·lectuals per mostrar davant l'opinió pública el creixent i recuperat poder de les franquícies religioses enfront el po-

der polític –especialment hostil contra Zapatero i el seu entorn– i alhora reivindicar l'educació religiosa enfront d'una suposada degradació moral i ideològica d'una escola pública.

Un darrer element s'ha sumat al conjunt de polèmiques amb aparença ideològica i rerefons econòmic. Des del moment en el qual el pensament catòlic tradicional –ligat a una cosmovisió d'antic règim– ha evolucionat en la direcció de l'enaltiment del capitalisme neoliberal –la FAES és el màxim exponent d'aquesta tendència–, els idearis han anat evolucionant. Determinades sectes catòliques, a partir de la seva pràctica educativa i els seus llaços amb laboratoris de pensament i escoles de negocis, han anat incorporant un seguit d'elements: "educació diferenciada", "emprenedoria", elogi dels "lideratges", i la "gestió professional", el "trilingüisme", els "uniformes", que contraposen a l'horitzontalitat tradicional de l'ensenyament públic, la coeducació, la gestió democràtica, la filosofia cooperativa, el respecte a la diversitat i individualitat de l'alumne o la immersió lingüística que vénen caracteritzant un ensenyament públic potent, que abans de les retallades, havia permès avançar en una generació el que l'ensenyament religiós havia fet retardar un segle. La Conferència Episcopal, doncs, ha acabat encapçalant, com a actor polític, aquesta nova llei, la LOMQE que té un doble objectiu; el primer, el retorn al passat; la preeminència de l'Església catòlica a partir del control de l'ensenyament –com durant el nacionalcatolicisme– i la reducció envers la irrellevància de l'escola pública. La Conferència Episcopal espanyola, i el seu ministre terrenal, José Ignacio Wert, per tant, tenen en el nou document legal, el llibre d'instruccions de l'enginyeria social a partir del qual fer involucionar el nostre país. Un nou ordre que pretén eliminar les classes per tornar a un món estamental.

Un pes massa desproporcionat, doncs. I massa feixuc...